

Гайдамаки (скорочено)

Тарас Шевченко

(Поема)

Поема розпочинається лірично—філософським відступом—посвятою.

Автор розмірковує над плином життя, над вічними змінами в природі і людському суспільстві: "Все йде, все минає — і краю немає..." Вічними є лише волелюбні прагнення народу. А виразниками цих прагнень стали гайдамаки. Поет знає, що його поетичні рядки будуть вороже зустрінуті реакційними письменниками, які вважають:

"Коли хочеш грошей, Та ще й слави, того дива, Співай про Матрьошу, Про Парашу, радість нашу, Султан, паркет, шпори,— От де слава!!!"

У поета — інша слава, інші цінності. Він згадує про часи козацької волі, про славне минуле України. Кругом нього стали його "діти" — породжені поетичною уявою образи твору — гайдамаки. Він радить їм летіти з чужини в Україну, не цуратися мови, якою мати пісень співала, не цуратися своєї історії. Поет просить благословення для них у свого "щирого батька" (Василя Івановича Григоровича, якому присвячено поему).

Інтродукція

Це історичний вступ до поеми, в якому розповідається про політичний стан Польської держави, де зародився гайдамацький рух. Боротьба польських магнатів за владу врешті-решт призвела до втрати Польщею своєї державності. А конфедерати, які мали цю державність захищати, грабували Україну, знущалися з народу. їхні дії викликали обурення проти шляхти — гайдамаки готувалися до повстання, "ножі освятили".

Галайда

Ярема Галайда — наймит, попихач шинкаря Лейби. Він сирота, але "сирота багатий", бо в нього є кохана Оксана. Вночі, коли шинкар лічив гроші, а його дружина і донька спали, Ярема взяв торбу і пішов у Вільшану.

Конфедерати

Цієї ж ночі до Лейби прийшли конфедерати, виламали двері, побили господаря, допитуючись, де його дочка. Корчмар хрестився та божився, що вона вмерла. Конфедерати всіляко принижували Лейбу, а він корився і догоджав їм, підливаючи горілки. А коли шляхта почала вимагати в нього гроші і бити, він сказав, що в нього немає "ні шеляга", а багато червонців зберігається в костьолі у вільшанського титаря. Ще у титаря є гарна дочка Оксана, "як панночка". Конфедерати залишили корчмаря і поїхали у Вільшану.

Титар

У Вільшані попід гаєм Ярема, співаючи, виглядав свою Оксану. Парубок навіть заплакав, чекаючи, бо боявся, що кохана не прийде. А коли побачив її, то зрадів і забув про все. Титарівна лібарилася, бо в неї занедужав батько.

Ярема розповів дівчині, що йде в Чигирин дістати свяченого ножа, бо надумав

пристати до гайдамаків, здобути славу, багатство, і все це скласти до ніг Оксани:

"Одягну тебе, обую. Посаджу, як паву, — На дзиглику, як гетьманшу, Та й дивитись буду..."

Закохані мріяли, як будуть жити, коли не стане ляхів в Україні. Прощаючись, Ярема і Оксана присяглися один одному у вірнім коханні та й розійшлися.

Тихесенько, гарнесенько, Щоб ніхто не бачив Ні дівочі дрібні сльози, Ні щирі козачі.

А тим часом у титаря засвітилось в усіх вікнах. То конфедерати, люди, які зібралися немов би волю боронити, катували Оксаниного батька, вимагаючи в нього гроші. Титар мовчав.

"Завзята бестія! стривай!" Насипали в халяви жару... "Утім'я цвяшок закатай!" Не витерпів святої кари, Упав сердега.

Замордувавши титаря, ляхи вирішили запалити церкву. Але тут у хату вбігла Оксана і, побачивши вбитого батька, знепритомніла. Її, непритомну, ляхи забрали з собою.

Свято в Чигирині

Автор згадує колишніх гетьманів, за правління яких Чигирин був містом козацької вольниці. Колись тут збиралось численне козацьке військо. Минув час, і в Чигирині, "як у домовині".

Аж ось поет знов повертається до подій Коліївщини. Над річкою Тяс-мином, у темнім гаю, зібрались прості козаки і старшина, щоб покарати ворогів:

За кров і пожари

Пеклом гайдамаки ляхам оддадуть.

Попід дібровою стояли вози з ножами, і повстанці вірили, що ту зброю подарувала Катерина II, яка начебто підтримувала гайдамаків. Козацька старшина, що з'їхалася з різних куточків України, плекала надії на визволення з—під польського гніту, сподівалась, що повернеться влада гетьмана.

Люди чекали дзвонів, що мали сповістити про початок церковної служби і слухали, як співав сліпий кобзар. Нарешті вдарили дзвони. У службі брала участь така сила духовенства, як на Великдень. Поміж возами ходили попи з кропилами і святити зброю. А благочинний закликав громаду:

"Молітесь, діти! страшний суд Ляхи в Україну несуть — І заривають чорні гори".

Він нагадав людям про страшні лиха, що їх зазнала Україна, про те, що всі "праведні" українські гетьмани були спалені шляхтою або заживо, або після смерті (трупи Богдана і Тиміша Хмельницьких було піддано вогню в Чигирині, аби знищити навіть пам'ять про них). Диякон проголосив:

"Нехай ворог гине! Беріть ножі! освятили!"

І народ кинувся розбирати ножі, що згодом "заблищали по всій Україні".

Треті півні

Ляхи розкошували, не знаючи, що панувати їм судилося лише один день, поки не розпочалось повстання.

Коліївщина, це "пекельнеє свято", охопила всю Україну, але минув час і про неї забули. Онуки славних учасників повстання "панам жито сіють".

Серед ночі берегом Дніпра йшов козак, йшов і журився, бо його серце чуло щось недобре. Він йшов не у Вільшану до коханої, а у Черкаси до ляхів, яких буде бити, коли почує сигнал до повстання (цей сигнал — треті півні).

Ярема замислився над долею України, сподіваючись, що народ вибере собі незалежність, і як символ цієї незалежності в степах України знов "блисне булава".

Поринувши у свої думки, він і не помітив, що почалась буря, бо на нього чекало невідоме майбутнє:

"Там Оксана, там весело і в сірій свитині; А тут... а тут... що ще буде? Може, ще загину".

Червоний бенкет

"Задзвонили в усі дзвони по всій Україні", і гайдамаки почали бити ляхів. З бойовим покликом "Гине шляхта, гине!" "по горищах, по коморах, по льохах, усюди; всіх уклали, все забрали".

У Черкаси, де діяв Залізник, прийшов і Ярема. Там він дізнався проте, що конфедерати вбили титаря і вкрали Оксану. Ярема попросився у реєстр до Залізника. Оскільки хлопець був сиротою і не мав прізвища, то його записали як Галайду (бездомний бурлака). Дали Яремі коня і, залишивши за собою палаючі Черкаси, поїхали далі, а Ярема всю дорогу мовчав — тяжко тужив за Оксаною.

Гупалівщина

Повстання охопило всю Україну:

...осталися Діти та собаки — Жінки навіть з рогачами Пішли в гайдамаки.

Поет у ліричному відступі говорить про те, що у кривавій різні винні "ксьондзи, єзуїти", які посіяли ворожнечу між братніми слов'янськими народами.

Коли загін Залізника приїхав у Вільшану, Ярема дізнався про те, що ляхів там вже вбили, а тепер поховали. Тоді ж повстанці познайомилися з хлопцем — підлітком, який разом зі своїм батьком пішов у гайдамаки. У хлопця розпитали дорогу до Будищ, де в яру було озеро, а попід горою стояв ліс. У тому лісі ляхи поховались на деревах, і їх позбивали з дерев, як груші. Там же повстанці знайшли скарби конфедератів і потім пішли карати ворогів у Лисянку.

Бенкет у Лисянці

Гонтаі Залізник керували повстанням у Лисянці. Повстанці не жаліли нікого, ні жінок, ні дітей. Особливо лютував Ярема. Тепер у нього було і золото, і слава, але ніщо у світі не могло вгамувати його тугу за Оксаною. Гайдамаки влаштували бенкет у Лисянці, пили й гуляли, а кругом їх палала пожежа, чорніли на кроквах обгорілі трупи повішаних. Тут Ярема побачив переодягненого у козацьку кирею Лейбу, який розповів йому, що в будинку, за мурами якого сховалися ляхи, знаходиться Оксана. Гонта та Залізник наказали козакам палити по будинку з гармат, та Ярема з Лейбою встиг прокрастися туди, в самий льох, і вихопити ледь живу Оксану. Прямо звідти він повіз її до Лебедина.

Лебедин

У Лебедині Оксана опритомніла в монастирі і розповіла бабусі—черниці про те, як потрапила в полон до ляхів, як хотіла накласти на себе руки. Від цього вчинку її врятували лише думка про Ярему та кохання до нього.

Черниця, у свою чергу, розказала, що саме Ярема Галайда привіз дівчину до Лебедина і обіцяв за нею приїхати. Він і справді повернувся, обвінчався з Оксаною, того ж дня покинув її, щоб разом із Залізняком бити ляхів.

Гонта в Умані

Пройшло літо, настала зима, а повстання тривало, тривало аж до весни:

Не спинила весна крові, Ні злості людської. Тяжко глянуть, а згадаєм — Так було і в Трої. Такі буде.

Ярема прославився на всю Україну як завзятий гайдамака:

Максим ріже, а Ярема Не ріже — лютує: З ножем в руках на пожарах І днює й ночує.

Гайдамаки хмарою обступили Умань і затопили її панською кров'ю. Аж ось гайдамаки привели до Гонти ксьондза—вчителя і двох його учнів, хлопчиків—католиків, синів Гонти. Гонта, вірний присязі, наказав убити ксьондза, а дітей привселюдно примусив зізнатися, що вони католики. Батьківське горе не знало меж:

"Сини мої, сини мої! Чом ви не великі? Чом ви ляха не ріжете?" "А сьогодні, сини мої, Горе мені з вами! Поцілуйте мене, діти, Бо не я вбиваю, А присяга".

Гонта своїми руками зарізав обох синів, заборонивши їх ховати, як і всіх інших католиків. Потім він наказав зруйнувати базиліанську школу, де вчилися його діти. Гайдамаки розбивали об каміння ксьондзів—учителів, а школярів живих топили у криниці.

Гонта, не тямлячи себе від горя, мовнавіжений бігав по Умані і кричав, закликаючи безжалісно нищити ляхів.

Прямо на пожарищі гайдамаки сіли вечеряти. Не було серед них тільки Гонти. Криючись від усіх, він шукав когось серед купи мертвих. Знайшов трупи своїх дітей, поніс їх поле поховати:

Поклав обох, із кишені Китайку виймає; Поцілував мертвих в очі. Хрестить, накриває

Червоною китайкою

Голови козачі.

Розкрив, ще раз подивився...

Тяжко—важко плаче:

"Сини мої, сини мої!

На ту Україну

Дивітеся: ви за неї

Й я за неї гину".

Поховавши синів, Гонта пішов геть, оглядаючись на степ. Він бажав тепер для себе

тільки швидкої смерті.

Епілог

Автор шкодує за часами, коли Залізник і Гонта гуляли по Україні, караючи ворогів. Згадує свого батька сусідів, які любили слухати оповіді діда про Коліївщину.

Майже рік тривало повстання та й ущухло. Гонту ляхи піддали нелюдському катуванню і стратили. Не лишилося по ньому ні хреста, ні могили. Залізник, дізнавшись про страшну загибель товариша, помер з горя. Гайдамаки поховали Залізняка в степу, насипали високу могилу. Довго стояв над тією могилою Ярема, а потім заплакав і пішов геть.

Гайдамаки після придушення повстання розійшлися хто куди. Тим часом було зруйновано Запорізьку Січ. А Україна "навіки заснула". Тільки часом колишні повстанці, старі, ідучи понад ніпром, співають гайдамацьких пісень.